

УДК 378.011.3-051:75]:75.012.047

КОМПОЗИЦІЯ В ПЕЙЗАЖІ: ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Дігтяр Наталія, кандидат педагогічних наук, доцент, викладач кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, Навчально-науковий інститут культури і мистецтв ЛНУ імені Тараса Шевченка.

ORCID: 0000-0002-1118-8948

E-mail: natadigtiar@gmail.com

Тарасенко Олександр, доцент, викладач кафедри образотворчого мистецтва, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка.

ORCID: 0000-0003-3042-2127

E-mail: aleksandr.tarasenko.1960@mail.ru

Автор наголошує на важливості вивчення студентами пейзажу, як одного з жанрів образотворчого мистецтва. Підкреслено, що в процесі професійної підготовки майбутнім вчителям образотворчого мистецтва потрібно ознайомитися з основними законами побудови композиції на площині, засобами застосування методу золотого перетину в пейзажі, методами досягнення глибини простору в зображенні оточуючої природи в різних композиційних форматах, композиційними прийомами досягнення цілісності твору, відбору та композиційного узагальнення; поетапним веденням роботи від композиційних пошуків до деталізації та завершення цілісного художнього образу.

***Ключові слова:** пейзаж, композиційні закони, майбутні учителі образотворчого мистецтва, природа, художній образ, ритм, рух, перспектива, етапи.*

COMPOSITION IN THE LANDSCAPE: ART AND PEDAGOGICAL ASPECT

Digtiar Nataliia, PhD in Pedagogy, Associate Professor of Fine and Decorative and Applied Arts Department, Taras Shevchenko LNU Educational-Scientific Institute of Culture and Arts.

ORCID: 0000-0002-1118-8948

E-mail: natadigtiar@gmail.com

Tarasenko Olexander, Associate Professor of Fine Arts Department, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-3042-2127

E-mail: aleksandr.tarasenko.1960@mail.ru

The author emphasizes the importance of studying the landscape as a genre of fine arts by students. The laws and techniques of composition are the basis, the basis of writing works of all genres of painting that is why compositional competencies are the main place in the structure of art education. This is especially true of landscape composition.

Creating a landscape involves drawing in the open air, outdoors. The work should start with finding the best location – landscaping locations. It is well known in an art practice that any composition begins with sketches. The same goes for landscape composition. It is emphasized that in the course of future teachers' of fine arts professional training should be acquainted with the basic laws of the construction

of landscape composition on the plane, the means of applying the method of golden intersection in landscapes, methods of reaching the depth of space in the image of the surrounding nature in different compositional formats and compositional generalization; step-by-step work from compositional searches to detailing and completion of a complete artistic landscape image. Art educators argue that all the details in the landscape should be well connected and helped to express the overall idea of the composition. To do this, students need to focus on more area characteristic features, select the most typical landscape objects. It is revealed that the landscape is not just a copy of nature from nature, but also the expression of the artist's attitude to nature, the transfer of the artist's own mood, their experiences and emotions.

The author emphasizes the importance of studying the compositional techniques in the landscape should be applied not formally, but in order to best express the main idea of the artist. The author agrees with the opinion of artist-educators, who argue that students should be given the opportunity to independently set certain compositional tasks and perform them independently in the creation of a landscape.

Keywords: *landscape, compositional laws, future teachers of fine arts, nature, artistic image, rhythm, movement, perspective, stages.*

Формування нової національної освіти передбачає підготовку кваліфікованих фахівців, професіоналів-митців, які володіють високою морально-естетичною культурою; творчих, активних особистостей, готових залучити підростаюче покоління до художніх надбань національної та світової культури, що лежать в основі загальнолюдських цінностей.

Закони та прийоми композиції є підґрунтям, основою написання творів усіх жанрів живопису, саме тому композиційні компетентності посідають чільне місце в структурі мистецької освіти. Особливо це стосується композиції пейзажу. Роль пейзажу в якості навчального завдання з вивчення образотворчого мистецтва важко переоцінити. Зображення природи дає можливість вивчити основні положення реалістичного зображення, сприяє розвитку творчих здібностей, грає величезну роль у патріотичному, етичному, естетичному вихованні особистості.

Отже, метою нашої статті є дослідження пейзажу, композиції, роботи на пленері у професійній підготовці майбутніх вчителів образотворчого мистецтва.

Актуальність проблеми вивчення пейзажу знайшла своє відображення у дослідженнях багатьох науковців. Зокрема, на необхідності вивчення основ композиції наголошено у працях М. Алпатова, Т. Ганджало, В. Власова, М. Волкова, С. Левандовського, Ю. Легенького, М. Пічкура. Дослідники О. Кайдановська, В. Щербина, О. Унковський, М. Ростовцев розглядають вивчення композиції як один з найважливіших компонентів у структурі професійної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Золотий перетин у творах мистецтва досліджували Ф. Ковальов, Ю. Подляский, Л. Рябчук, Є. Шорохов. Вивчення пейзажу на основі натурних етюдів і замальовок вивчала О. Котова.

Формування художнього досвіду майбутніх учителів образотворчого мистецтва неможливе без вивчення основних законів та прийомів композиції. Особливо це стосується композиції пейзажу.

Пейзаж – самостійний жанр в образотворчому мистецтві, об'єктом зображення якого є природне середовище, природа. Пейзажем називають також і окремих твір цього жанру. Естетичні функції пейзажу залежать від епохи, в яку написано твір, від його стилю і жанру. Залежно від напрямку, до якого належить твір, пейзажі бувають класичні, сентиментальні, романтичні, реалістичні, імпресіоністичні та ін. Існують

статичні, динамічні пейзажі. За тематикою пейзажі поділяються на: мариністичний (зображення моря), урбаністичний (зображення міста), індустріальний (зображення фабрик, заводів, шахт), лісовий, степовий тощо.

Зображення пейзажу розвиває естетичні почуття, навчає спостерігати дійсність, знаходити красу в звичайному і виділяти характерне. При роботі над іншими жанрами – натюрмортом, портретом – натура весь час залишається майже нерухомою, довколишнє середовище у приміщенні майже не змінюються. У живописі пейзажу все мінливе: освітлення, зміна атмосферних явищ і вплив цих явищ на природу.

Природа, впливаючи на загальний стан створеного художником пейзажу, викликає у глядача почуття (радість, захоплення, смуток тощо). Тому в пейзажах, виконаних різними техніками, художникам потрібно передати стани освітленості, атмосферні явища, простір і викликати тим самим у глядача відповідні відчуття. Саме пейзаж, як жанр станкового живопису, має пробудити у підростаючого покоління любов до рідної землі, своєї неосяжної і такої різноманітної Батьківщини.

Природа як об'єкт зображення з'явилася ще в китайському живописі VI століття. Проте, як самостійний жанр станкового живопису, зображення природи, або пейзаж, сформувався у XV–XVI століттях, а свого розквіту досяг у XVII–XVIII столітті в європейському образотворчому мистецтві. Особливою сторінкою в розвитку пейзажного жанру стала творчість французьких імпресіоністів XIX століття, які втілили у своїх полотнах безпосередність сприйняття природи, наповнили твори прозорим повітрям і пронизуючим усю композицію світлом.

У XIX–XX столітті майстерністю пейзажного живопису відрізняються композиції А. Саврасова, І. Левітана, І. Шишкіна, В. Бакшеєва, Д. Юона та інших майстрів сільського та міського пейзажу. У роботах цих художників конкретність виразу ліричного, поетичного сприйняття природи досягається завдяки матеріальній визначеності її зображення. Серед українських майстрів пейзажного жанру варто згадати твори Т. Шевченка, В. Штернберга, С. Васильківського, М. Пимоненка, А. Куїнджі, М. Глуценка, О. Шовкуненка, Т. Яблонської та багатьох інших художників.

Сучасні майстри пейзажу мають змогу використовувати увесь найкращий світовий художній досвід створення композиції пейзажу, компонування елементів на полотні, емоційного ставлення до навколишньої дійсності. Кращі художники-пейзажисти втілюють у творах свої роздуми, радості і печалі, надії і сподівання, відтворюючи красу природи.

Варто підкреслити, що створення пейзажу передбачає малювання на пленерах на відкритому повітрі. Робота над пейзажем у природних умовах специфічна – це великі висвітлення, багато рефлексів, відблисків; великі простори, багатство кольору, світла, повітря; погода, що постійно змінюється тощо. Майбутнім учителям образотворчого мистецтва варто пам'ятати, що пейзаж – це не просто копія природи з натури, а виявлення свого ставлення до природи, передача власного настрою, переживання, емоцій. І чим багатше будуть почуття студентів, тим змістовніше, глибше будуть пейзажні композиції, створені ними.

Для роботи над пейзажем, крім звичних для студентів художніх матеріалів, як-от полотно, пензлі, фарби, розчинники, олівці, графічні матеріали, гумки тощо, потрібен спеціальний інвентар: етюдна парасолька, складний стілець, етюдник з фарбами.

Роботу варто починати з пошуку найбільш вдалого місцезнаходження – локації для роботи над пейзажем. Загальновідомо у мистецькій практиці, що будь-яка композиція починається з натурних замальовок, етюдів. Те саме стосується і композиції пейзажу.

Погоджуємося з дослідником Т. Ганжало, який стверджував: для вдалого компонування елементів композиції студентам варто спочатку почати з «мікропейзажів» – малих природних форм, які допоможуть студентам у майбутньому створювати завершені композиції в пейзажах. Об'єктами малих природних форм є квіти, листя, гілки дерев, пеньки, деталі архітектури (вікно, двері, частина стіни тощо) [2, с. 20].

Це можуть бути як графічні начерки, так і живописні етюди. Графічні спроби допомагають студентам виокремити головне в пейзажі і за допомогою декількох ліній, штрихів спробувати створити композицію. Лінійний рисунок у пейзажі не варто розуміти як намагання зобразити щось графічно, жорстко. Наприклад, твори І. Левітана не графічні, але написані досить скрупульозно та реалістично. Тому пейзажі треба навчитися попередньо ретельно промальовувати у графіці. Це в майбутньому допоможе уникнути помилок при живописній прописці. Для цього художнику потрібно володіти не тільки живописними, але й графічними техніками пейзажу (малювати графітними і кольоровими олівцями, пером, вугіллям, сангіною, соусом, сепією).

Живопис розвиває у студентів відчуття кольору, око починає розрізняти найтонші відтінки, кольорові нюанси; допомагає зрозуміти важливість уважного спостереження за природою під час довготривалої практики вивчення композиції пейзажу.

Педагоги Ю. Подляский, С. Левандовський наголошують на тому, щоб не дописувати пейзаж у майстерні, бо тоді втрачається живе відчуття природи. Краще взяти чисте полотно і переписати наново на основі етюдів пейзаж.

Стани природи бувають нестійкими, мінливими. Так, сутінки швидко переходять у ніч, тому зробити довготривалий етюд нереально, написати по пам'яті важко навіть для досвідченого майстра. Тому потрібно зуміти зробити те, що дозволяє час – відтворити загальне враження (наприклад, основні співвідношення тонів землі до повітря, освітлені сонцем предмети тощо). Це етюди-начерки. Їх завдання відобразити стани, головні колористичні та композиційні рішення.

Інша форма – довготривалий етюд. Це більш глибоке вивчення і відтворення художником природи: детальна характеристика, наприклад, рельєфу місцевості, дерев, будівель. Майбутні вчителі образотворчого мистецтва повинні продумувати, скільки місця залишити для неба, скільки для землі, води тощо. Варто порекомендувати студентам користуватися видошукачем – невеликою рамкою, що вирізана з паперу.

У природі простір об'єднує та узгоджує кольором навіть найяскравіші фарби. Тому, безперечно, природа – найкращий учитель для майбутнього художника, пленер – найкраща художня майстерня. Проте закони перспективи, вивчені і засвоєні студентами попередньо з інших мистецьких дисциплін, допоможуть їм створити вдалу повітряну перспективу в композиції пейзажу.

Отже, такі короточасні замальовки тренують око, дисциплінують, виробляють твердість руки, культуру використання різних художніх матеріалів, розвивають мислення, збагачують мистецький досвід майбутніх художників. Дотримуватися масштабу величин, особливо в композиції, правильно виявляти обриси предметів, перспективу планів у компонуванні пейзажу.

Педагоги-митці стверджують, що всі деталі в пейзажі повинні бути добре пов'язані між собою і допомагати виразити загальну ідею композиції. Для цього студентам потрібно зосередити свою увагу на більш характерних рисах місцевості, вибрати найбільш типові об'єкти пейзажу [2; 3; 4]. Так, вдало вибрана точка зору, формат, композиційний центр, перспектива, розміщення горизонту допоможе найкраще розташувати об'єкти в композиції пейзажу. Наприклад, низький горизонт допомагає підкреслити монументальність пейзажу, його величину; високий горизонт дозволяє дати більш широку панораму пейзажу, розкрити більш повну картину зображуваного.

Особливо важливою для вдалої композиції пейзажу є застосування законів лінійної та повітряної перспективи. Чим ближче знаходяться об'єкти в природі, тим більшими та чіткішими, насиченішими і яскравішими їх потрібно зображувати в композиції. Однак у живописному пейзажі важливий не тільки змістовий аспект композиції, а і просторово-пластичне рішення композиції, відчуття художником трьохмірності природи. Адже вона настільки захоплює нас красою і багатством кольорів та відтінків, що якщо студент не вміє відбирати найголовніше, найвиразніше, вдало компоновати елементи пейзажу на полотні, то він не досягне бажаного результату.

Дослідники-педагоги (С. Алексєєв, Т. Ганжало, М. Мінкарт, Ю. Подляский) стверджують, що важливим є кожен елемент у композиції, і художнику-початківцю потрібно уважно вивчати кожен з їх множинності, зрозуміти їх суть. Це важливий етап у вивченні композиції пейзажу, у пошуку образу пейзажу, оскільки в майбутньому він допоможе вдало скомпонувати елементи в композиції пейзажу.

Серед композиційних завдань, що стоять перед студентом, важливим є вирішення лінійно-просторової організації роботи. Студентам потрібно відмалювати кілька варіантів лінійних пейзажів з різних точок зору й різних рівнів лінії обрїю. Це можна назвати композиційним пошуком. Знайти вдале рішення композиції – найважливіший організуючий етап роботи над пейзажем. Також під час цього етапу студенти вибирають формат майбутньої композиції.

На наступному етапі важливо запропонувати студентам розробити площину полотна, намагатися виділити основні маси композиції: поверхні землі, неба, води тощо. Тут варто застосувати закони та правила золотого перетину – універсального прояву структурної гармонії. На думку мистецтвознавців, художників, педагогів, що вивчали форми золотого перерізу в природі, вся жива матерія наділена пропорціями золотого перерізу. На їх думку, застосування гармонійної пропорції у художньому творі полегшує сприйняття композиції твору і формує у глядача естетичні відчуття. Золотий перетин можна без зусиль виявити в природі. Так, під нього потрапляють співвідношення відстані між листям на гілці, пелюстків у квітки тощо.

У композиції пейзажу на лінії золотого перетину варто розташовувати головний елемент. Композиції з двома або більше композиційними центрами художники використовують для того, щоб показати декілька подій, що відбуваються одночасно і рівних по своїй значущості [3, с. 34–37].

Проте можна використовувати в композиції пейзажу декілька способів виділення головного. Іноді, варто зображати головні деталі у відриві від інших предметів, виділяючи їх розміром і кольором.

У подальшому вивченні композиції пейзажу потрібно навчити майбутніх

учителів образотворчого мистецтва проводити відбір основних мас елементів майбутнього пейзажу, визначити смисловий взаємозв'язок між компонентами, елементами (об'єктами) пейзажу. Студентам потрібно навчитися аналізувати, розуміти, що хоче сказати своїм твором художник, яку думку донести до глядача.

Разом з цим грамотно вписати елементи в єдину композицію. Для цього майбутнім учителям образотворчого мистецтва знадобляться вивчені закони композиції (рівноваги, великих живописних відношень, єдності, співрозмірності, супідрядності, динамічного і статичного станів, ритму, симетрії й асиметрії, контрасту і нюансу, масштабу і пропорційності тощо).

Наприклад, ритм може бути заданий лініями, кольоровими плямами, плямами світла і тіні. Цьому сприяє використання почергово однакових елементів композиції, наприклад, дерев, пагорбів, стежок, хмар тощо. Окрім цього, ритм у композиції пейзажу може будуватися на контрастах об'ємів. Ритм у свою чергу передає рух.

Рух можна відобразити, якщо використовувати в композиції діагональні лінії; залишити вільний простір перед рухом об'єктом. Також зображення буде здаватися рухомим, якщо його частини відтворюють не один момент руху, а послідовні його фази. Симетрична композиція може бути врівноважена плямами: одну велику пляму можна врівноважити декількома маленькими плямами тощо.

Деякі художники так вдало оперують законами композиції, що, побачивши ці твори один раз, глядач запам'ятовує їх назавжди, настільки велика сила їх емоційного впливу (Пітер Брейгель Старший «Полювання на снігу», А. Саврасов «Граки прилетіли», А. Рілов «В голубому просторі», Т. Яблонська «Хліб» та багато інших). Хоча вони написані різними художниками в різні століття та в різних країнах, у них є те, що об'єднує: у їхніх композиціях нічого не можливо додати чи відняти. Всі елементи композиції розташовані на своїх місцях. Художники, задумуючи ці твори, мали певну суму образів, досконало ними вивчені, цілий ряд вражень, які вони мали реалізувати для того, щоб ясно виразити на полотні задумане.

Таким чином, майбутні вчителі образотворчого мистецтва в створенні композиції пейзажу повинні грамотно вибрати з натури саме те, що їм потрібно для вираження ідеї, головної думки твору. Для цього доводиться жертвувати деякими елементами при створенні композиції, аби отримати гармонію цілого, виважену композицію.

Вся сила компоновання елементів композиції у тому, що не повинно бути вимушеності у зображенні, створена композиція майже не відчувається – так міцно і просто вона скомпонована. Студенти повинні думати, спостерігати за природою, робити висновки.

Готових зразкових схем компоновання пейзажу для студентів не існує, є безліч законів, які кожен художник досягає в результаті довгого творчого мистецького досвіду, пов'язаного з вивченням навколишньої дійсності, природного середовища та кращих зразків світового пейзажного живопису. Всі деталі пейзажу мають бути підлеглі головному композиційному центру [1, с. 13].

Окрім зазначеного, необхідно зауважити, що постійно напружувати зорову пам'ять, уяву, уміння спрощувати, не зображувати деякі елементи або додавати інші, від ескізу до ескізу вдосконалювати свою композицію – ось про що необхідно пам'ятати майбутнім учителям образотворчого мистецтва при вивченні композиції

пейзажу.

Як свідчить досвід митців-педагогів, без розвинутого відчуття композиції неможливо грамотно «вибудувати» пейзаж, тому варто рекомендувати студентам уважно вивчати художні здобутки відомих художників у музеях, уважно вивчати ті композиційні прийоми, які використовував кожен художник у своїх творах; читати їхні рекомендації, висловлювання, для того щоб розвинути відчуття композиції.

Також потрібно постійно виїжджати на пленери, робити начерки, етюди пейзажів, розвивати зорову пам'ять, уяву, створювати начерки по пам'яті, малювати композиції раніше бачених пейзажних мотивів. Варто дати студентам можливість самостійно ставити перед собою певні композиційні задачі та самостійно їх виконувати.

Враховуючи вищенаведене, можна зробити наступні висновки. У процесі вивчення пейзажу майбутнім учителям потрібно знати основні закони, прийоми і способи композиції, які можна застосувати у пейзажі: засоби застосування методу золотого перетину в художньому творі, методи досягнення глибини простору в зображенні природи у різних композиційних форматах, композиційні прийоми досягнення цілісності зображення природного середовища, відбору та композиційного узагальнення; поетапного ведення роботи від композиційних пошуків до деталізації і завершення цілісного художнього образу пейзажу. Також варто наголосити, що всі композиційні прийоми в пейзажі потрібно застосовувати не формально, а для того, щоб найкраще виразити головну ідею художника, емоційне відношення його до навколишньої дійсності, його роздуми, радості та печалі, надії і сподівання.

Враховуючи сучасні перспективи розвитку світової мистецької освіти, актуальним залишається вдосконалення методів та прийомів викладання образотворчого мистецтва. Тому подальший пошук ефективних методик, інноваційних технологій у цьому напрямку є одним з головних завдань професійної педагогічної підготовки студентів художньо-творчих спеціальностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волков Н. Н. Композиция в живописи. Москва: Искусство, 1977. 264 с.
2. Ганжало Т. Природа – главный учитель. *Юный художник*. 1983. № 8. С. 20–22.
3. Гончаров А. Д. О композиции. *Художник*. 1981. № 6. С. 34–37.
4. Шорохов Е. В. Композиция. Москва: Просвещение, 1986. 207 с.

REFERENCES

1. Volkov, N. N. (1977). *Kompozitsiya v zhyvopisi*. M.: Iskusstvo [in Russian].
2. Ganzhalo, T. (1986). Priroda – glavnyj utshutel. *Unyj hudozhnik*, 8, 20–22 [in Russian].
3. Gontsharov, A. D. (1981). O kompozitsii. *Hudozhnik*, 6, 34–37 [in Russian].
4. Shorohov, E. V. (1986). *Kompozitsiya*. M.: Prosveschenie [in Russian].